

Александар Силкин
Институт за славистику
Руске академије наука (Москва)
alexander.silkin.as@gmail.com 930.85(497.11 Београд)*1920/1930*
https://doi.org/10.18485/ai_san_o_gradu.2018.ch12

СЛИКА БЕОГРАДА У РАДОВИМА И УСПОМЕНАМА РУСКИХ ЕМИГРАНАТА 1920-1930.

Познати су делови руске емигрантске заоставштине у којима се описује допринос Руса реконструкцији и развоју Београда разореног током Првог светског рата. Међутим, односи избеглица и међуратног београдског друштва нису увек били идилични. У неким сведочанствима емиграната наилазимо на опрезан или уплашен руски поглед на туђи град и његове становнике, њихов помало ироничан и можда чак и препотентан однос према његовим „балканским“ особинама. Почетни осећај отуђености постепено је био превазилажен док су емигранти, пре свега, осећали своју траженост у средини у којој су се нашли и, као друго, када су одустали од плана брзог повратка у Русију и „пуштали корење“ у својој новој отаџбини.

Кључне речи: Руси, Срби, избеглице, Краљевина СХС, Београд, Србија, узајамна перцепција.

У бројним радовима који се баве историјатом руске емиграције у Краљевини СХС/ Југославији, у контексту боравка руских емиграната у Београду истраживачи обично сагледавају њихову улогу у развоју научног и културног живота у српском главном граду.¹ Стога су посебно вредни делови емигрантске за-

¹ О културном утицају руских избеглица у српској средини: Стоја Ђурић, *Руска литерарна Србија 1920-1941. Писци*,

оставштине који се баве набрајањем имена и дела руских архитеката и универзитетских професора, лекара и позоришних редитеља који су дали свој допринос у стварању „европског“ излога у разореном ратом граду. На тај начин формира се донекле идеализована слика хармоничних односа избеглица и међуратног београдског друштва. У међувремену, у преосталим сведочанствима (Бориса Апријева, Сергеја Кисловског, Всеволода Буњаковског, Јурија Ракитина и др.), постоји више реченица које осликавају опрезан или уплашен руски поглед на туђи град и његове становнике, њихов помало ироничан и можда чак и препотентан однос према његовим „балканским“ особинама. Почетни осећај отуђености постепено је био превазилажен док су емигранти, пре свега, осећали своју траженост у средини у којој су се нашли, и као друго када су одустали од планова брзог повратка у Русију и „пуштали корење“ у својој новој отаџбини. Тако, слика Београда у делима његових нових руских становника има велики значај у процењивању и разумевању феномена „Русије у егзилу“. Постоји и друга страна медаље. Успомене странаца могу бити корисне и за српску историју. Веома тачно је речено да „суочавање са страним нама служи као огледало у коме се препознајемо и то нас провоцира да постављамо питања, која не бисмо поставили без суочељавања са туђим“ (Јовановић 2011: 13).

Редитељу Народног позоришта Јурију Ракитину² једна руска професорка, која је дошла у Краљеви-

кружоци, издања, Горњи Милановац-Београд 1990; *Руска емиграција у српској култури XX века. Зборник радова. Том I- II*, Београд 1994; *Русская эмиграция в Югославии*, Москва 1996; Мирослав Јованович, *Русская эмиграция на Балканах (1920-1940)*, Москва 2005; Алексеј Арсењев, *Самовари у Војводини: Руска емиграција у Војводини*, Нови Сад – Футог 2011.

2 Јуриј Львович Ракитин (1882–1952), псеудоним Георгија Јонина (Георгий Львович Ионин). Завршио је Царску позоришну

ну СХС из Париза да прочита циклус предавања, рекла је 1923. следеће: „Кад размишљам о паклу, пада ми на памет живот избеглица у Београду. Страшно, страшно! Како ви можете да живите овде?“ Ракитин се са њом сложио: „Да, заиста је тежак наш живот. То је гола истина и свеж човек то још јасније види“ (Москва–Србија, Белград–Россия: 149).

Ма колико су сурови били услови, ова визија није одговарала реалности. Руским избеглицама пакао је остао иза леђа – у Русији где им је претила смрт од глади, епидемије или од стране бољшевика. Упоређење Београда са паклом је вероватно проузроковано присутном код многих емиграната неадекватном представом о себи, као и о средини у којој су се нашли. Сматрали су да су понели Русију са собом на ђоновима својих ципела и њима као оличењу Русије цела Европа, као и Србија, мора да се одужи. Претерана очекивања никад се нису остварила. Карактеристично је мишљење генерала Всеволода Буњаковског³ (1926): „Код мене, као и код већине емиграната слика српске националности коју сам замишљао у Русији, разликује се од утиска који имам сад након 5-6 година живота у Србији. Веровали смо да је српски народ прожет витешким осећајима... надали смо се да смо ми и Срби сродне душе... Код масе Срба нисам приметио осећај захвалности нама као представницима државе која је пружила Србији помоћ

академију, наступао у представама К.С. Станиславског и В.И. Немирович-Данченка. Асистент чувеног авангардног руског редитеља Всеволода Мејерхољда. У Београду је од 1920. године у Народном позоришту режирао преко стотину представа. У Нови Сад је прешао 1947, где је радио у Српском народном позоришту.

3 Буњаковскиј Всеволод Викторович (1875–?) – руски војни инжењер, генерал-мајор, учесник Првог светског и Грађанског рата у Русији.

без које се она не би претворила у земљу са 12-13 милиона становника“ (Москва–Србија, Белград–Россија: 172-176).

Са Буњаковским се слаже историчар Владислав Мајевски⁴: „У широким круговима српског друштва недостаје правог познавања, интересовања као и искрене љубави према Мајци Русији“ (Русский Белград: 60).

Несклад између имагинарне и реалне Србије руски морнарички аташе Борис Апрељев⁵ такође објашњава не заблудама својственим емигрантима већ тиме да „земља губи специфичан српски облик и добија апсолутно другачије обележје. Дух Краљевине СХС донекле подсећа на стару Аустрију или Чехословачку“ (Москва–Србија, Белград–Россија: 127). Што се тиче Београда, он се „као престоница може сматрати центром политичког живота, али се све више осећа културни утицај Загреба“. Свој извештај капетан 2. разреда је написао после само деветомесечног боравка у земљи. Због тога закључци до којих је дошао нису резултат неке проницљиве дуготрајне анализе актуелних тенденција него само површна нагађања.

У поређењу са њима много су интересантнија Апрељевљева сведочанства о расту популарности комунистичке партије у послератном Београду. Он донекле уплашено описује успехе пропаганде КПЈ међу фабричким радницима: „Отворено говорећи нисам овде видео ниједног радника који не би био комуниста. Сви

4 Мајевскиј Владислав Албимович (1893–1975) – историчар. Учесник Балканских ратова, Првог светског и Грађанског рата у Русији. У Југославију је стигао 1920. Завршио Београдски универзитет. Од 1930. био је секретар патријарха Варнаве. После Другог светског рата је емигрирао у САД.

5 Борис Петровић Апрељев (1888–1951) – официр руске морнарице (капетан 2. разреда), писац. Учесник Првог светског рата. У Београд је стигао у фебруару 1920.

они са неком необјашњивом вером гледају на Москву као на неки рај за раднике. Комунистички агитатори раде све да до њих не допре ниједна реч истине о Совдепији. Непознавање стварног стања ствари у овој средини заиста запрепашћује. Слепо верују да фунта хлеба у Москви кошта три рубље, да деца радника бесплатно иду у одличне школе, да су лажне све гласине о окрутности ванредних комисија за борбу са контрареволуцијом, да је укинута смртна казна, да читава Русија неуморно ради, а енглески, француски и остали банкарри заједно са руским реакционарима покушавају да је угуше“ (Москва–Сербия, Белград–Россия: 125). Треба нагласити да је Апрељев ово написао пре него што су одржани избори за Уставотворну скупштину на којима су комунисти заузели 4. место по броју гласова.

Накратко ћемо се удаљити од Београда да подсетимо да ће мало касније неки од тих радника имати „среће“ да види бољшевички „рај“ својим очима. Ректор коминтерновског Универзитета националних мањина Запада описује утиске Југословена који су се двадесетих и тридесетих година нашли у Москви: „Људи стижу из иностранства и постају ултралевичари. Они нису очекивали да ће наићи на немаштину, крајњу беду, да ће видети бројне проститутке и децу-бескућнике. Последица тога је тешко разочарање“ (Москва–Сербия, Белград–Россия: 295). Заиста, неиспуњена очекивања су битна карактеристика руско-српских односа у првој половини XX века када су се десили масовни контакти представника два народа.

Суочавање са оним због чега су многобројни Руси напустили своју домовину је један од фактора формирања код њих донекле негативне слике Београда. Најбитнији фактор су стварне животне препреке које су избеглице свакодневно морале да савладавају, као

што је горуће стамбено питање, које се често спомиње у њиховим текстовима.

Код Ракитина наилазимо на монолог козака Соваљова који описује своје искуство изнајмљивања собе у Београду: „Најстрашније што сам икад доживео то су газдарице станова за издавање које су горе од вампира. Мучим се трећу годину пресељавајући се из једне собе у другу. Забрањују да пушим у соби јер дим оштећује завесе. Забрањују да се купам како треба јер вода оштећује патос. Забрањују да се хватам за бакарну кваку јер бакар тамни од честог пипања. Забрањују да окачим слику полуголе жене јер газдарица има сина или ћерку којима не доликује да на ово гледају. Једна газдарица је изјавила да иако је већ напунила 45 година да је још увек девица и неће допустити такву непристојност у својој кући, итд.“ (Москва–Србија, Белград–Россија: 152).

Академик САНУ Ирена Грицкат⁶ се сећа једног писма које је њен отац послао својој супрузи и ћерки док су оне биле на мору: „Драге моје, данас смо ја и директор отишли код власника те куће на коју сам бацио око у потрази за станом. Пита га директор да ли има нешто против Руса. Кућевласник одговора да су му Руси најближи... али, затим додаје да је одлучио да неће више примати Руске станаре јер запуштају, каљају стамбени простор и праве буку. Такође је рекао да не прима Јевреје као и подстанаре са керовима“ (Москва–Србија, Белград–Россија: 199).

Осећај отуђености и сопствене изгубљености

6 Ирена (Ирина) Грицкат-Радуловић (1922–2009) – филолог, редовни члан САНУ, члан Одељења језика и књижевности. Види: Арсењев Алексеј. *Ирена Грицкај-Радуловић (1922–2009)* // Руски алманах. 2009. № 14. С. 136–144

у Београду се исказивао у ироничном и понекад надменом односу према граду и његовим становницима. Ракитин, који иначе сматра да је Београд „досадан“, у фељтону посвећеном споменутом Соваљову, приказује наивност и сујеверност балканског грађанства заокупљеног ловом на вампира који се наводно уселио у кућу бр. 61 у Босанској улици. Руски публициста Георгије Вилиам⁷ (1924) „по доласку у Београд је био изненађен скромношћу и безбојношћу гардеробе становника као и у излозима продавница“ (Москва–Србија, Белград–Россија: 160). В. Мајевскиј признаје да је Београд „веома живописан“, али ипак га карактерише као „стару полутурску паланку“. „У суштини – генерализира аутор – дубоки провинцијализам је карактерисао Београд као и читаву Србију у то време.“ (Русский Белград: 127)

Непривлачну слику главног града приказује и Сергеј Кисловски⁸: „Строги центар Београда се налазио на малом простору између Славије и Калемегдана. Усред тога се налазио трг Теразије са великим писоаром. Од центра на разне стране су се простирале прљаве, типично оријенталне улице и градске четврти – Скадарлија, Палилула, Дорћол, Савски венац... Ове четврти су биле састављене од малих кућа са ољуштеним фасадама и прљавим двориштима... Канализације није било и помије су се изливале на коловоз. Клозети су се налазили ван кућа – у двориштима. Ноћу град је

7 Вилиам Георгиј Јаковљевич (1874, Москва – 1926, Београд) – песник, преводац, публициста. Аутор неколико књига о Белом покрету.

8 Сергеј Андрејевич Кисловскиј (1899, Прилуки – Нови Сад, 1995). У Краљевину СХС је стигао у новембру 1920. Завршио је Агрономски факултет Београдског универзитета. Живео је у Новом Саду.

обилазила поворка кола са бурадима за асенизацију. Смрад из ове буради ширио се на све стране“ (Москва–Србија, Белград–Россија: 136-137).

Незнање језика и неспособност да се инкорпорира у домаћу средину изазивали су самоизоловање значајног дела Руске дијаспоре. „У периоду од 1921. до 1925. године док сам студирао, – пише Кисловски, – Београд је био скоро руски град. Становао сам у руском студентском дому, слушао сам предавања руских професора, ручао сам у руским ресторанима, уживао сам у операма изведеним на руском језику... Нехотично сам заборављао да сам далеко од отаџбине. На српски елемент ретко сам наилазио. Он је само реметио руску атмосферу.“ (Москва–Србија, Белград–Россија: 139)

Код многих самоизоловање је представљало не „принуђен“, као што је случај Кисловског, него свестан избор. Реч је о онима који се нису мирили са чињеницом да је Русија за њих изгубљена заувек и сад морају да се прилагођавају новој средини. Кисловски пише да је ова „генералско-официрска група избеглица са монархијским задахом намеравала да активно учествује у свргавању комунизма у Русији. Главни град Краљевине био је препун нерадних руских официра који су очекивали да се поново започне рат против бољшевика. Седели су на коферима и сваког пролећа су очекивали скори повратак у отаџбину... У међувремену да би дошли до студентских стипендија многи су се уписали на факултет“.

Вилиам такође пише о монархистички оријентисаној омладини која је дозволу југословенских власти да се бивши руски студенти масовно уписују на универзитет погрешно схватила као своје право на синекуру: „Када се испоставило да браћа Руси не само да ништа не раде него и се ни не појављују на факултети-

ма без преке потребе, руководство универзитета почело је размишљати о томе, како да се отарасе тог баласта. Београд је велеград и нуди много могућности да се лепо проведе. Нема потребе да се губи време на предавањима која се предају на неразумљивом језику. Повлашћени део избеглица српски језик сматра 'сељачким' и демонстративно одбија да га студира“ (Москва–Србија, Белград–Россија: 162).

Време лечи све. Они којима Београд и Србија нису одговарали наставили су свој избеглички пут. Остали су се уклопили у домаће друштво у којем се после разорног рата осећала јака потреба са једне стране за школованим кадром и са друге стране за онима који су били спремни да зарађују свој хлеб тешким физичким радом. Вилиам сведочи: „У пролеће 1921. године грађевинска грозница је обузела тихи патријархални Београд. Изашао је закон о урбанизацији запуштених градских територија, о пореским повластицама за вишеспратне зграде. Почели су да нестају цели квартави старих приземних кућа које су уступиле место небодерима изграђеним на брзину. Осим тога, за лето је било планирано венчање младог краља Александра. Због тога је цео Београд био покривен рупама и гомилом грађевинског материјала и смећа. Изгладнели у забаченим избегличким колонијама Руси су преплавили Београд, упркос забрани да самовољно напуштају пребивалиште. Немцима и Мађарима, издржљивим Бошњацима и Арнаутима, уредним Швабама са друге стране Дунава придружили су се војници грађанског рата у Русији... Свуда се могло чути бескрајно и одвратно словенско псовање“ (Москва–Србија, Белград–Россија: 166-167).

Ирена Грицкат у својим мемоарима приказује интеграцију у београдско друштво својих родитеља које

можемо сматрати просечним руским емигрантима од којих су 62% имали средње а 13% високо образовање: „Моји родитељи су се заљубили у Београд, а затим у Србију и у Југославију. Погледи и наклоности наше породице су следили погледе и наклоности оних кругова у којима су се вртели моји родитељи. Отац и мајка скоро у свему што се тицало политике и историје делили су осећаје београдске интелигенције – тзв. средње и богатије средње класе чија су деца код мајке студирала клавир, као и инжењера и њихових супруга са очевог посла...“ (Москва–Србија, Белград–Россија: 207).

И на крају ћемо навести још један цитат из успомена Грицкат који приказује ону перцепцију Београда коју још увек можемо уочити код деце припадника тзв. првог таласа руске емиграције: „Једна чињеница је обележила читаво моје одрастање и образовање: ми живимо у Београду, али смо Руси. Све око нас је српско: новине, натписи, улице. И моји омиљени трамваји су сигурно Срби, и Београд је Србин, он не може да се замисли другачије. А наш живот је руско острво у српском мору. Код мене се развио осећај да се може заљубити само у нешто српско као посебно, не слично мени, нешто фасцинантно, а волети је могуће само нешто руско као своје“ (Москва–Србија, Белград–Россија: 198).

Извори и литература

Објављени извори

Русский Белград / Сост. В.А. Тесемников, В.И. Косик. Москва: Московский университет, 2008.

Јовановић, Мирослав. *Срби о Русији и Русима: Од Елизаветије Петровне до Владимира Пуџина (1750–2010) – Анџоло-*

ија. Београд: Православни богословски факултет Универзитета, Институт за теолошка истраживања, Институт за новију историју Србије, 2011.

„Москва-Србија, Белград-Россија“. *Сборник докуменџов и материјалов. Том 4. Русско-сербские ойношения. 1917–1945 гг.* Авторы-составители: Тимофејев Алексеј, Милорадовић Горан, Силкин А.А. Београд : Архив Србије ; Москва : Главное архивное управление города Москвы, 2017.

Литература

Јовановић, Мирослав. *Срби и Руси, 12-21 век : (Историја огноса)*. Београд: Народна библиотека Србије, 2012.

Александр Силкин

ОБРАЗ БЕЛГРАДА В СОЧИНЕНИЯХ И МЕМУАРАХ РУССКИХ ЭМИГРАНТОВ. 1920-1930-Е ГГ.

В многочисленных работах, посвященных теме русской эмиграции в Королевстве СХС/Югославия, в связи с пребыванием беженцев в Белграде принято, в первую очередь, говорить об их роли в развитии научной и культурной жизни сербской столицы и т.п. Поэтому особенно востребованы те фрагменты сочинений эмигрантов, в которых перечисляются имена и творения русских архитекторов и университетских профессоров, врачей и театральных режиссеров, внесших вклад в обретение разрушенным войной городом «европейского» облика. Таким образом, формируется отчасти идеализированная картина полной гармонии взаимоотношений беженцев и межвоенного белградского общества. Между тем, в сохранившихся свидетельствах есть немало строк, отражающих настороженное, опасливое восприятие русскими чужого города и его жителей, их

ироничный и высокомерный взгляд на его «балканские» черты. Изначальное чувство отчужденности постепенно преодолевается по мере того, как эмигранты, во-первых, ощущают себя востребованными той средой, в которой они оказались, и, во-вторых, как они отказываются от планов скорейшего возвращения в Россию и «пускают корни» в своем новом отечестве. Таким образом, образ Белграда в произведениях его русских обитателей имеет значение с точки зрения понимания эволюции такого исторического феномена, как русское зарубежье. Но не только. Для сербов оставленные инородцами свидетельства об их недавнем прошлом тоже имеют несомненную ценность. Ведь «сталкиваясь лицом к лицу с чужим, мы смотрим в зеркало, в котором узнаем самих себя. Мы задаем себе вопросы, которые без этой встречи не пришли бы нам в голову».